

Arkitekturforskning som kritik

Jerker Lundequist

Projekteringsmetodik KTH

Artikeln diskuterar dels arkitekturforskningens relation till arkitektprofessionen, dels till arkitekturen som konst.

Ämnet för denna uppsats är arkitekturforskning som kritik. Med 'kritik' menas då inte något slags allmänt felsökande, utan termen står för arbetet med att utstaka gränserna för en tankes giltighet. *Kritik* innebär att man försöker besvara frågan: "Inom vilka gränser och på vilka villkor har detta begrepp eller denna verksamhet någon mening?" (Jag använder termen 'kritik' för att på så vis understryka att jag vill diskutera den del av arkitekturforskningen som ställer frågor av typen: "Vad är arkitektur?" eller "Vad gör arkitekter?").

Jag kommer att förfäktat att arkitekturen är en verksamhet som styrs av två inbördes oförenliga, övergripande mål: dels målet att etablera arkitektkåren som en *profession*, dels målet att slå vakt om arkitekturen som *konst*. Jag tror således att arkitektverksamheten, både på det praktiska och det teoretiska planet, domineras av en oupplöslig konflikt mellan två synsätt – arkitektkåren sedd som profession och arkitekturen sedd som konst.

Det faktum att konflikten är oupplöslig, innebär att arkitekterna på något sätt tvingats lära sig leva med denna konflikt. Att en konflikt är oupplöslig, eller att ett problem är olösligt, innebär att man tvingas lära sig att leva med problemet eller konflikten (ungefär på samma sätt som medlemmarna i en familj lär sig leva med varandra, inbördes olikheter till trots).

Vi kan konstatera att arkitekturforskningen har att leva med två grundläggande villkor: att arkitekturen är en konst, och att arkitektkåren numera är en *profession*. Eller rättare sagt, en *ofullgången* profession.

De två förebildliga professionerna är ju läkarkåren och advokatåren. Det finns emellertid en lång rad andra yrkeskårer, som i större eller mindre omfattning försökt etablera sig som professioner. Arkitektåren är en av dessa.

En profession – typ läkare eller advokater – har en rådgivande funktion. Den professionelle yrkesmannen har en hög kompetens inom ett visst område – han eller hon är *expert* på någonting – och han eller hon säljer sin kunskap på en marknad, i form av råd och kvalificerade tjänster åt sina klienter.

Det finns vissa särdrag för den kunskap som en profession tillhandahåller. Man brukar till exempel avkräva läkarna att de skall basera sin yrkesutövning på lika delar *vetenskaplig kunskap och beprövad erfarenhet*. Grundformeln för en professions yrkesutövning är således 'vetenskaplig kunskap och beprövad erfarenhet'. Det som avses är väl helt enkelt att forskning bör vara en integrerad del av yrkesverksamheten.

Inledningsvis karakteriserade jag arkitektåren som en ofullständig profession. Med detta syftar jag på att arkitekterna inte lyckats integrera vetenskap och praktisk yrkeserfarenhet på samma sätt som läkarna och advokaterna. För den som vill slå vakt om arkitekturen som konststart, är detta nog någonting att vara tacksam över.

En profession försöker integrera vetenskap med praktisk yrkesverksamhet och teori med praktik. De metoder som används förväntas vara i lika mån baserade på vetenskapliga teorier och traderad, praktisk yrkeserfarenhet.

Det finns fyra karakteristiska egenskaper för den typiska professionen (Berner 1981, sid 205, 206, 222, 223):

- *Kunskapsmonopol*. Yrkesåren hävdar en unik kompetens inom sitt " eget " område. Denna kompetens grundas på en hög akademisk utbildning med påtagliga vetenskapliga inslag och en lång initieringsperiod, där nykomlingar "socialiseras" in i yrket. Ofta sker denna inskolning efter mönster av det klassiska mästare-lärling-förhållandet.
- *Autonomi*. Professionen är ett fritt yrke. Kåren är autonom – den bestämmer själv vad som bör ingå i en fullgod kompetens, samt vad som skall gälla som kriterier vid bedömning av arbetsprestationer.
- *Gemensam ideologi i yrkesideella frågor*. Arbetet innebär skyldigheter mot olika parter, som ibland har inbördes motstridande intressen och mål. Därför förutsätts att professionens medlemmar själva definierar sina skyldigheter. En arkitekt förutsätts till exempel prioritera byggnadskonsten framför relationen till sin uppdragsgivare.
- *Yrkesidentiteten är stark*. Yrkesutövarna får inte utbildning enbart i formella yrkesfärdigheter, utan bör också präglas som människor av socialiseringen in i yrket. Inläring av "rätt" värderingar spelar därmed en viktig roll. Arbetet uppfattas som ett kall, en livsuppgift.

- Till detta vill jag (efter ett uppslag från Burman och Säätelä) foga en femte punkt, som vi kan kalla strävan efter *generalitet och allmän-giltighet* vad gäller lösningar och metoder.

Ett viktigt inslag i en yrkespraxis utgörs av den *tysta kunskap* som den är bärare av. Praxis fungerar som förmedlare av tyst kunskap, det vill säga sådan kunskap som förmedlas genom träning och socialisering in i en tradition.

En yrkeskompetens består, kanske särskilt mycket inom arkitektkåren, delvis av tyst kunskap. Denna typ av kunskap kan man inte få genom formella studier av ett lärostoff, utan endast via en socialisering in i en yrkeskultur. Man tillägnar sig den tysta kunskapen genom att lära sig leva i en given praxis. ('Tyst kunskap' är en översättning av engelskans 'tacit knowledge', som innebär 'tyst' i betydelse av 'underförstådd kunskap'. Termen utgör egentligen ett samlingsbegrepp för en mängd olika typer av kunskap: kontextuell kunskap, underförstådd kunskap, intränade färdigheter, språkligt oartikulerbar kunskap osv.).

Anledningen till att arkitektkåren är en ofullgånge profession beror på att den tysta kunskapen spelar en så viktig roll i arkitekternas yrkesutövning, jämförelsevis mer än vad som gäller för läkare och advokater.

Detta beror givetvis på att arkitektur *primärt* är en konststart. Och just inom de konstnärliga disciplinerna spelar den tysta kunskapen en viktig roll. De väsentligaste momenten i konstnärens gestaltning förmåga är tysta – kontextuella, kulturbundna och underförstådda, bundna till att uttryckas i färdigheter och talanger (vad som på engelska kallas "skills").

De motsättningar som så uppenbart finns mellan de praktiskt verk-samma arkitekterna å ena sidan och arkitekturforskarna å andra sidan, beror till stor del på att arkitekturforskarna inte lärt sig att begreppsligt och teoretiskt hantera den tysta kunskapen. Arkitekturforskarna har så att säga inte lärt sig att leva med konflikten mellan arkitektkåren som profession och arkitekturen som konststart.

*

Om vi gör en summarisk historik över arkitektyrkets utveckling från re-nässansen fram till vår tid, kan vi (mycket grovt) urskilja fyra utvecklingsskeden (fritt efter Berner 1981):

- *Uppdelning i manuellt och intellektuellt arbete.* I ett första skede genomfördes en uppdelning av byggandet i manuellt och intellektuellt arbete. Detta innebar att arkitekten lämnade byggarbetsplatsen och etablerade sig i en ateljé. Från att ha varit arbetsledare på byggplatsen, blev han en designer, en akademiskt utbildad utformare. Arkitekten blev en projektör som utformade ett *projekt* till en byggnad, från att tidigare haft ett mer direkt ansvar för det egentliga byggandet.

- *Genomförande av arbetsdelning och specialisering.* I nästa skede genomfördes en arbetsdelning inom projekteringsledet. Olika individer specialiserade sig på olika kunskapsområden. Vi fick en indelning i fack som arkitektur, inredning, markplanering, byggnadskonstruktion, installationskonstruktion, osv. I detta skede började man också på allvar att försöka tillämpa vetenskaplig kunskap och vetenskaplig metodik inom projekteringen.
- *Rationalisering av projekteringen.* Det tredje skedet innebar en rationalisering av projekteringsarbetet. Man fick en teknologi för reproduktion och redovisning i form av kopieringsmaskiner, ritfilmer och ritmaskiner osv. Dokumenten standardiserades till format, innehåll och utförande. Viktigare var att man etablerade offentliga institutioner för utveckling av normer, föreskrifter, standardblad, systematiska informationssystem m m.
- *Automatisering av projekteringen.* Detta fjärde steg har nyss påbörjats. I detta skede överförs stora delar av rutinarbetet till datorer och andra elektroniska hjälpmedel. Med rutinarbete menas här delar av ritarbetet och informationssökningen, samt kommunikationen mellan de olika facken. På sikt kommer också delar av det skapande arbetet att överföras till datorn. Personligen tror jag att på samma sätt som introduktionen av CAD-tekniken dominerade utvecklingen under 80-talet, kommer introduktionen av KBS-tekniken att dominera 90-talet (med KBS menas 'kunskapsbaserade system'). Därför är det en viktig uppgift för arkitekturforskningen att kritiskt granska denna utveckling, genom att identifiera riskerna och att peka ut fördelarna, samt att föreslå lämpliga handlingsalternativ.

Dessa fyra skeden överlappar varandra. Under denna utvecklingsprocess började arkitekterna försöka etablera sig som profession. Framväxten av en arkitekturforskning är också nära förknippat med professionens framväxt.

*

Yrkeskompetens kan definieras som en förmåga att medverka i en yrkespraxis, på ett sådant sätt att man accepteras av de övriga deltagarna i denna praxis. Alla de som deltar i denna praxis utgör tillsammans den kollektive bäraren av dess yrkeskunskap.

Bäraren av kunskap om till exempel tennis är alla de som deltar i dess praxis: ledare, spelare, tränare, journalister, funktionärer, samt inte minst – *åskådare* (åskådarens avgörande betydelse är något som Christian Burman påpekat för mig). Kunskapernas fortbestånd och utveckling garanteras av de institutioner som skapats för detta ändamål: klubbarna, förbundet, de fasta turneringarna, facktidskrifterna osv. Vissa av tennisens regler

är tysta och förmedlas av tränarna till spelarna i form av anvisningar och påpekanden under träningspassen. Tränarnas uppgift är framför allt att organisera *situationer för inläring* av den tysta kunskapen.

Arkitektutbildningen fungerar på samma sätt. Lärarna har att skaffa fram material, redskap, lokaler och så vidare för att på så vis skapa en inläringssituation för eleverna. Undervisningen bedrivs i projektform, i studios, ateljéer och verkstäder, eller ”ute i verkligheten”.

Därefter följer en minst lika viktig fas av kompetensuppbyggandet, när de nytexaminerade arkitekterna kommer ut i det praktiska arbetet. Det är nu de ”socialiseras” in i det yrke de valt – med stöd av anvisningar och påpekanden från äldre, mer erfarna kollegor. Socialiseringsprocessen innebär en initiering i yrkeskultur, där den tysta kunskapen utgör en viktig del. Det är här vi tydligast kan se vad som är en yrkespraxis’ viktigaste uppgift – att vara bärare av den tysta yrkeskunskapen.

På arkitekturens område omfattar yrkeskunskapen bland mycket annat de stilregler, formprinciper osv som styr vår förmåga att bedöma arkitektur – exempelvis för att kunna välja mellan skisserade, alternativa lösningsförslag.

De regler som vi utgår från vid vår bedömning är oftast inte formulerade i ord, utan görs synliga för oss via en rad *goda exempel* och *typiska fall*. Vi skaffar oss vår kunskap genom att successivt införliva erfarenheter av en lång rad fall, som därefter bildar en referensram, mot vilken vi kan studera och bedöma det för tillfället aktuella fallet. Vår yrkeserfarenhet byggs upp av en lång rad goda exempel och typiska fall, där den bakomliggande regeln konkretiserats genom att tillämpas.

Man ger uttryck för sin yrkeskunskap genom att visa prov på gott omdöme. En arkitekt kan fatta goda beslut i gestaltningsfrågor tack vare sitt skolade omdöme, det vill säga sin förtrogenhet med alla de fall och exempel som tillsammans konstituerar en tradition eller *praxis*.

En stor del av arkitektens kunnande är tyst – hans eller hennes förmåga att skissa, utforma och gestalta, sitter så att säga i ögon och fingrar. Gestaltningsförmågan är kanske delvis medfödd, delvis intränad, men knappast inläst.

Av detta följer också en viktig uppgift för arkitekturforskningen: Att identifiera, kommunicera och artikulera den tysta kunskap som finns inbäddad i arkitekturens praxis, så långt som detta är möjligt. Även om man inte kan formulera den tysta kunskapen explicit, kan man kanske peka ut den, demonstrera den, eller exemplifiera den.

En av vetenskapens viktigaste uppgifter är att förklara olika företeelser i verkligheten. En *förklaring* visar oss inte bara *hur* någonting är beskaffat, utan framför allt *varför* företeelserna är som de är. Man skiljer normalt mellan tre olika förklaringstyper (Rosing 1984, Elster 1986):

- *kausala förklaringar*, som pekar ut *orsaken* till en viss företeelse i naturen. Denna typ av förklaringar dominerar inom naturvetenskap och teknologi, men förekommer också inom samhällsvetenskap och humaniora.
- *ändamålsförklaringar* (intentionella förklaringar), som förklarar en mänsklig handling genom att visa på den bakomliggande *intentionen* (ändamålet, motivet, skälet, avsikten). Det *handlande subjektet* (den eller de personer, eller den organisation, som utfört handlingen) antas ha haft ett motiv, en avsikt eller ett ändamål med sin handling. Denna typ av förklaringar dominerar inom humaniora, men kan mycket väl förekomma inom natur-, samhälls- och beteendevetenskap.
- *funktionalistiska förklaringar* är vanliga inom de biologiska vetenskaperna, men förekommer också inom samhällsvetenskaperna. I princip går en funktionalistisk förklaring ut på att man förklarar en företeelse genom att visa på den *funktion* som företeelsen har för det *system* eller den *helhet* som företeelsen utgör en del av. Vanligtvis hänvisar en funktionalistisk förklaring till något slags återkopplingsmekanism ("feedback") mellan "verkan" och "orsak".

Man brukar också tala om en rad andra förklaringstyper: deduktiva förklaringar, sannolikhetsförklaringar, teleologiska förklaringar, genetiska osv, men i detta sammanhang kan vi nöja oss med dessa tre idealtyper.

Anledningen till att jag har tagit upp ämnet, är att jag vill visa på en av svårigheterna med att integrera vetenskaplig praxis med konstnärlig praxis.

Inom de estetiska teorierna – och arkitekturteorier är oftast att se som estetiska teorier – spelar förklaringar av den typ som beskrivits ovan en förvånansvärt liten roll. Däremot laborerar våra arkitekturteorier ofta med någonting som jag i brist på bättre terminologi skulle vilja kalla för *retoriska förklaringar*.

Vi kan t ex begrunda följande citat (Wittgenstein 1968, §§ 30, 35, 39):

"Man önskar bli kvitt idén om samband över huvud taget. [...] Folk säger ofta att estetik är en del av psykologin. Tanken är att en gång då vi är mer avancerade, kommer allt – konstens alla mysterier – att bli förståeligt genom psykologiska experiment. Detta är tanken i grova drag, hur oerhört idiotisk den nu än är. [...] Man skall ge den förklaring som accepteras. Det är hela poängen med förklaringen."

Enligt Wittgenstein får man emellertid inte begå misstaget att tro att estetik handlar om tingens egenskaper ("skönhet" är inte en egenskap). Det väsentliga för den som skapar ett konstverk är att veta i vilket sammanhang (eller *språkspel*, för att använda Wittgensteins term) konstverket kommer att användas. Wittgensteins tankegång kan belysas med ytterligare ett citat (Wittgenstein 1968, § IV:1-2):

"En målning, 'Adams skapelse' av Michelangelo, kommer för mig. Jag har en sällsam idé som skulle kunna uttryckas med: 'Det finns en fruktansvärd *filosofi* bakom denna målning'."

Det som Wittgenstein menar, tror jag, är att konstverket, när det väl är färdigt, intar en helt ny roll i ett nytt språkspel. Konstverket skapas således inte bara av den skapande konstnären eller arkitekten, utan också av mottagaren eller brukaren av konstverket. I sista hand skapas konstverket i mottagarens föreställningsvärld; mottagaren är medskapande. Konstverket är den "nyckel" som öppnar dörren till andra föreställningsvärldar. *Bakom* 'Adams skapelse' finns en föreställningsvärld av sällsam kraft.

Jag är inte så säker på att termen *retorisk förklaring* är så särskilt lyckad. Det som jag vill peka på är i alla fall att det finns ett retoriskt moment i de argument som en praktiserande arkitekt använder för att ge motivet för den lösning han föreslagit – och att detta retoriska moment återkommer i de arkitekturteorier som på ett mer generaliserande sätt formuleras kring olika skolbildningar, regionala traditioner eller stilepoker inom arkitekturen.

Det vore kanske bättre att kalla det vi känner som 'arkitekturteori' för 'arkitekturideologi' – för att på så vis rikta uppmärksamheten mot detta retoriska moment.

Jag säger inte detta i något slags nedsättande mening. Tvärtom tror jag att en viktig uppgift för arkitekturforskningen bör vara att hjälpa oss att förstå och kanske förklara den *övertygelsekraft* som vissa av arkitekturens verk kan uppvisa, i vissa sammanhang. Dessa *sammanhang* eller *språkspel* kan utpekas, beskrivas och kanske till och med analyseras, men bara till en viss grad. Men det att vi bara kan nå en begränsad kunskap om dessa faktorer, är inte något bra argument för att vi skall avstå från att försöka.

Det finns en viktig reservation att göra här: Jag tror inte att man kan forska fram riktlinjer för den konstnärliga utvecklingen. Däremot tror jag att forskningen kan ge sitt bidrag genom att peka ut och analysera de sammanhang (språkspel) där en skapande verksamhet kan möjliggöras.

Det som i sista hand ger arkitekturforskningen dess särdrag är dess nära anknytning till en yrkespraxis och en profession. Denna praxis är dels mottagare av den kunskap som forskningen lyckats ta fram, dels den viktigaste prövostenen för denna kunskaps giltighet och värde.

En annan viktig aspekt på forskningen beror av dess anknytning till samhällets normering, standardisering och andra försök till rationalisering av byggsektorn. Till stor del förklaras samhällets investeringar i byggforskning med att man hoppas på att få fram ett vetenskapligt underlag för normer, standards och anvisningar.

Det som praktiker och samhällsinstitutioner begärt och delvis också fått, är praktiskt användbara forskningsresultat. Däremot har samhällsinstitutioner och praktiker visat ett högst måttligt intresse för att ge stöd åt den inomvetenskapliga utvecklingen av teorier, begrepp och metoder.

Men teorier och begrepp är inte några lyxartiklar, utan är tvärtom forskarens egentliga arbetsredskap. Forskning är en verksamhet som avkräver sina utövare en forskarkompetens. Och basen för en uppbyggnad av forskarkompetensen är just teori- och begreppsutvecklingen.

Inte desto mindre är det viktigt att arkitekturforskningen försöker ligga så nära arkitektens praktik som möjligt. Man kan ur detta grundkrav härleda den kritiska arkitekturforskningens huvudsyfte: Att besvara frågan om vad arkitektur är.

Frågan om förhållandet mellan arkitektens teoretiker och praktiker gäller egentligen hur man på bägge sidor lär sig att hantera motsättningen mellan att se arkitektkåren som en profession och att slå vakt om arkitekten som konstnär. Detta innebär i sin tur att vi måste lära oss att begreppsligt och teoretiskt hantera den tysta kunskapen.

Lösningen, i den mån den finns, ligger i att utveckla arkitekturforskningen utifrån dess grundvillkor: anknytningen till professionen och det därav följande problematiska förhållandet till arkitekten som konstnär.

Några kommentarer:

Denna uppsats är en bearbetning av texter ur *Ideologi och praxis* (Lundequist 1984) som i sin tur är en bearbetning av *Norm och modell* (Lundequist 1982). Jag har haft stor hjälp av Kjell S Johannessens, Tore Nordenstams och Gunnar Danbolts essäer (Aagard-Mogensens & Hermerén 1980), samt av Simo Sääteläs och Christian Burmans essäer i tidskriften *Synteesi*. Framför allt har jag haft stor hjälp av Simo Sääteläs och Christian Burmans noggranna och sakkunniga granskning av det ursprungliga manuset. Därmed inte sagt att de har ansvaret för kvarstående underligheter i texten. De vetenskapsteoretiska resonemangen bygger främst på Hans Rosings *Vetenskapens logiska grunder*, och i viss mån på Jon Elsters *Vetenskapliga förklaringar*.

Litteratur

- Aagard-Mogensen, L & Hermerén, G (eds), *Contemporary Aesthetics in Scandinavia*. (Doxa), Lund 1980.
- Berner, B, *Teknikens värld*. (Arkiv avh serie 11), Kristianstad 1981.
- Burman, C, "Om planering och arkitektur" i *Synteesi* nr 3, 1988, Finland.
- Burman, C & Säätelä, S, "Den estetiska diskursen: kommunikationsform och kunskapsproblem" i *Synteesi* nr 3-1988, Finland.
- Elster, J, *Vetenskapliga förklaringar*. (Korpen), Göteborg 1988.
- Lundequist, J, *Norm och modell*. (KTH-A-PRM), Stockholm 1982.
- Lundequist, J, *Ideologi och praxis*. (KTH-A-PRM), Stockholm 1984.
- Lundequist, J, *Teorier om arkitekturteori*. (KTH-A-PRM), Stockholm 1989.
- Norberg-Schulz, C, *Intentions in Architecture*. (Allen & Unwin), Italy 1963.
- Rosing, H, *Vetenskapens logiska grunder*. (Schildts), Finland 1984.
- Wittgenstein, L, *Samtal om estetik, psykoanalys och religion*. (BLM-biblioteket), Stockholm 1968.
- Wittgenstein, L, *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Routledge & Kegan Paul), UK 1977.
- Wittgenstein, L, *Filosofiska undersökningar*. (Bonniers), Stockholm 1978.